

Nghệ thuật đặt tiêu đề tác phẩm ký báo chí của nhà báo Phan Quang qua các tác phẩm tiêu biểu

The art of headline writing in Phan Quang's journalistic feature writing: an analysis of selected works

ThS. NGUYỄN THỊ THANH NGUYỄN

Trường Đại học Đồng Tháp; Email: nttnguyen@dthu.edu.vn

Ngày nhận bài: 12/05/2026

Ngày phản biện: 17/05/2026

Ngày duyệt đăng: 20/6/2026

Chủ đề của bài viết thuộc lĩnh vực: Báo chí truyền thông

Tóm tắt: Bài viết tập trung phân tích nghệ thuật đặt tiêu đề trong các tác phẩm ký báo chí của nhà báo Phan Quang, qua đó làm rõ một phương diện quan trọng góp phần hình thành phong cách báo chí riêng của ông. Trên cơ sở khảo sát 286 tác phẩm ký được đăng tải trên báo và tập hợp trong 17 tuyển tập sách, bài viết chỉ ra rằng tiêu đề trong ký báo chí Phan Quang có cấu trúc linh hoạt, ngôn ngữ giàu hình ảnh, giàu sức gợi, đồng thời vẫn bảo đảm tính rõ ràng, mạch lạc và khả năng phản ánh nội dung cốt lõi của tác phẩm. Các tiêu đề thường gây chú ý, tạo liên tưởng, thể hiện thái độ, cảm xúc và tư duy bình luận của tác giả. Qua đó, bài viết khẳng định tài năng sử dụng ngôn ngữ, năng lực rút tỉt và bản lĩnh nghề nghiệp của Phan Quang trong sáng tạo ký báo chí.

Từ khóa: ký; ký báo chí; báo chí; Phan Quang; tiêu đề; títt báo chí.

Abstract: This article examines the art of headline writing in the journalistic feature works of journalist Phan Quang, thereby highlighting an important aspect of his distinctive journalistic style. Based on an analysis of 286 feature articles published in newspapers and collected in 17 anthologies, the study shows that Phan Quang's headlines are characterized by flexible structures, vivid and evocative language, while maintaining clarity, coherence, and the ability to reflect the core content of each work. His headlines effectively attract readers' attention, stimulate associations, and convey the author's attitudes, emotions, and critical perspective. The article thus affirms Phan Quang's linguistic creativity, headline-writing skills, and professional excellence in journalistic feature writing.

Keywords: feature writing; journalistic feature writing; journalism; Phan Quang; headlines; newspaper headlines.

1. Đặt vấn đề

Trong tác phẩm báo chí, tiêu đề là bộ phận xuất hiện đầu tiên, có vai trò định hướng sự tiếp nhận của công chúng. Tiêu đề không chỉ gọi tên tác phẩm mà còn gợi mở nội dung, thể hiện chủ đề, tạo ấn tượng ban đầu và góp phần quyết định sức hấp dẫn của bài viết. Đối với ký báo chí, vai trò của tiêu đề càng trở nên quan trọng, bởi đây là thể loại vừa phản ánh hiện thực khách quan, vừa cho phép người viết bộc lộ cảm xúc, suy nghĩ và dấu ấn cá nhân trong quá trình trần thuật.

Nhà báo Phan Quang là một trong những cây bút tiêu biểu của báo chí cách mạng Việt Nam, có nhiều đóng góp nổi bật ở thể loại ký báo chí. Trong các tác

phẩm của ông, tiêu đề thường được đặt một cách cô đọng, giàu hình ảnh, giàu sức gợi nhưng vẫn bảo đảm tính rõ ràng, mạch lạc và khả năng phản ánh nội dung cốt lõi của tác phẩm. Cách đặt tiêu đề ấy cho thấy vốn sống phong phú, năng lực sử dụng ngôn ngữ linh hoạt và tư duy báo chí sắc sảo của tác giả.

Từ việc khảo sát các tác phẩm ký báo chí tiêu biểu của Phan Quang, bài viết tập trung làm rõ đặc điểm nghệ thuật đặt tiêu đề trên các phương diện cấu tạo tiêu đề, cách sử dụng ngôn ngữ, khả năng gợi liên tưởng, yếu tố biểu cảm và giá trị định hướng nội dung. Qua đó, bài viết góp phần nhận diện một phương diện quan trọng trong phong cách ký báo chí Phan Quang, đồng thời

khẳng định vai trò của tiêu đề trong việc tạo nên sức sống và giá trị tiếp nhận của tác phẩm ký báo chí.

2. Phương pháp nghiên cứu

Bài viết sử dụng kết hợp các phương pháp: phân tích văn bản, thống kê và phân loại để khảo sát hệ thống tiêu đề trong 286 tác phẩm ký báo chí của nhà báo Phan Quang, được đăng tải trên báo và tập hợp trong 17 tuyển tập sách, giai đoạn từ năm 1975 đến năm 2020.

Quy trình nghiên cứu được triển khai theo ba bước: (1) Lập danh sách toàn bộ 286 tiêu đề tác phẩm ký báo chí của Phan Quang; (2) Xây dựng hệ thống tiêu chí phân tích dựa trên hai nhóm đặc điểm - hình thức cấu tạo (số lượng từ, kiểu cấu trúc ngữ pháp) và đặc điểm ngôn ngữ (hình ảnh, biểu cảm, biện pháp tu từ, khả năng gây chú ý); (3) Mã hóa từng tiêu đề theo bộ tiêu chí và thống kê tần suất xuất hiện của từng đặc điểm, từ đó rút ra những nét tiêu biểu trong nghệ thuật đặt tiêu đề của tác giả.

Ngoài ra, bài viết vận dụng phương pháp phân tích tương quan để xem xét sự biến đổi của đặc điểm tiêu đề theo các nhóm chủ đề lớn (kinh tế, đất nước và con người Việt Nam, Bác Hồ, văn hóa - xã hội nhân văn), nhằm làm rõ tính linh hoạt và chủ ý nghệ thuật của tác giả trong từng lĩnh vực đề tài. Từ đó ghi nhận sự chân thực và nỗ lực sáng tạo ngôn từ, phát triển kỹ năng nghề nghiệp đã hình thành phong cách nhà báo tên tuổi.

3. Kết quả nghiên cứu

Trong các sáng tác ký báo chí, với hình thức kết cấu tương đối linh hoạt, tác phẩm ký báo chí của nhà báo Phan Quang ngay ở tiêu đề đã thể hiện được bút pháp đa dạng. Tiêu đề là tên gọi của một văn bản, thường ở đầu văn bản, được trình bày bằng những con chữ riêng cho phép phân biệt với phần còn lại của văn bản là nội dung. Một văn bản hay một tác phẩm ký được xem là hoàn chỉnh khi nó được đặt dưới một tiêu đề, vì tiêu đề văn bản tác phẩm ký là yếu tố mở đầu và kết thúc của quá trình sáng tác. Tiêu đề là yếu tố thường trực hiện hữu hoặc bằng ý thức hoặc bằng vô thức chi phối quá trình tạo lập văn bản, với tác phẩm ký báo chí điều này cũng không ngoại lệ. Bởi vì không có tiêu đề thì khó có thể xác định nội dung và tư tưởng của tác phẩm và phân biệt tác phẩm này với tác phẩm khác, cùng tác giả hoặc tác giả này với tác giả khác.

3.1. Cấu tạo tiêu đề

Khảo sát 286 tác phẩm ký báo chí (TPKBC) cho thấy các tiêu đề ký báo chí của Phan Quang phân bố theo ba kiểu cấu tạo chính, chiếm số lượng lớn nhất với tiêu đề là một cụm từ (50,3%) và tiêu đề là một câu hoàn

chỉnh (46,6%), số lượng ít nhất với tiêu đề một từ (3,1%). Sự đa dạng này phản ánh khả năng vận dụng ngôn ngữ linh hoạt của tác giả, từ cách đặt tiêu đề súc tích, cô đọng đến những tiêu đề mang tính trần thuật, bình luận rõ ràng. Có thể nói, đầu đề đã nêu lên bao quát nội dung mà bài ký thể hiện.

Tiêu đề một từ tuy chiếm tỉ lệ nhỏ nhưng lại có sức gọi mạnh mẽ: □Thông□ □Nổi dậy□ □Cội nguồn□.. Những từ đơn này hàm chứa nhiều tầng nghĩa, buộc người đọc phải khám phá nội dung bên trong. Tiêu đề dạng cụm từ chiếm tỉ lệ cao nhất, thường gắn với địa danh, nhân vật hoặc sự kiện cụ thể, ví dụ: □Hòn ngọc dữ dội□ □Paris đời thường□ □Đêm rừng Cát Tiên□ □Muôn dặm Trường thành□.. Tiêu đề dạng câu thường mang tính trần thuật hoặc nhận định, như: □Người đầu tiên viết tiểu sử Hồ Chí Minh□ □Waterloo, nơi tan tành đế chế Napoléon□ □Các nhân vật của Garcia Marquez là bất tử□..

Đặt tiêu đề bài báo là một nghệ thuật đòi hỏi người viết phải đáp ứng đồng thời ba yêu cầu phải thông báo nội dung chủ yếu của bài, định hướng tình cảm và tư tưởng của người đọc, đồng thời tạo sức hút đủ mạnh để thu hút sự chú ý. Phan Quang đã thực hiện được điều đó qua sự kỳ công trong lựa chọn từ ngữ ngay từ khâu đặt tiêu đề với văn phong giản dị, gần gũi nhưng luôn hàm chứa nhiều tầng nghĩa.

Với số lượng bài viết khá đồ sộ, nhưng mỗi tác phẩm của ông là một sự đầu tư mới mẻ trong nghệ thuật đặt tiêu đề TPKBC. Để tạo được một phong cách rất riêng như vậy, ngay từ khâu lựa chọn từ ngữ để đặt tiêu đề, nhà báo Phan Quang đã thể hiện sự kỳ công và không hề dễ dãi. Các tiêu đề bài báo của ông trong giai đoạn xây dựng và phát triển đất nước, hòa nhập với thế giới phần lớn đều là các câu đơn và là một thành phần của câu, như: □Người đầu tiên viết tiểu sử Hồ Chí Minh□ □Tám năm làm một điện biên□ □Nguyễn Hữu Ba - Cảnh sầu đông trước nhà người nghệ sĩ□ □Paris có gì lạ không anh?□ □Waterloo, nơi tan tành đế chế Napoléon□ □Hồ Chí Minh trên Từ điển bách khoa Pháp, Anh□ □Các nhân vật của Garcia Marquez là bất tử□□

Nội dung, thông điệp truyền tải của TPKBC là yếu tố cốt lõi quyết định làm nên tên tuổi của nhà báo, tuy nhiên đóng góp không nhỏ vào việc thu hút độc giả, tạo ấn tượng với độc giả và làm nên chất riêng của một TPKBC. Một trong những phong cách có cá tính rất riêng của nhà báo là cách sử dụng ngôn ngữ, các biện pháp nghệ thuật tạo dấu ấn trong đặt tiêu đề TPKBC cho những đứa con tinh thần của mình. Nghiên cứu đã

phân tích thông qua đọc toàn bộ tiêu đề của các TPKBC, sau đó khái quát những đặc điểm tiêu đề về hình thức (ngôn ngữ, biện pháp tu từ ...). Trên cơ sở những đặc điểm được khái quát, chúng tôi lại tiếp tục làm thống kê về tần suất xuất hiện các đặc điểm này. Kết quả phân tích tần suất thể hiện mức độ phổ biến của các đặc điểm cụ thể về hình thức tiêu đề tác phẩm ký báo chí cho thấy đặc điểm phổ biến nhất, được tác giả vận dụng lồng ghép trong 234 tác phẩm với 81,8% tổng số TPKBC trong mẫu nghiên cứu là cách sử dụng ngôn ngữ giàu hình ảnh có khả năng liên tưởng được sử dụng trong tiêu đề. Không chỉ có khả năng sử dụng ngôn ngữ giàu hình ảnh, tác giả đồng thời còn có thể sử dụng ngôn ngữ rõ ràng, mạch lạc, phản ánh trung thực nội dung tác phẩm (chiếm 76,6%) và tiêu đề gây sự chú ý cho độc giả (chiếm 76,2%). Chính điều này làm nên phong cách ký báo chí của nhà báo, vừa đậm chất văn học nhưng cũng mang đầy đủ đặc điểm của tác phẩm báo chí.

Bên cạnh đó tác giả cũng vận dụng hợp lý các đặc điểm hình thức ngôn ngữ khi đặt tiêu đề tác phẩm linh hoạt, hợp lý theo từng loại chủ đề nghiên cứu. Điều này thể hiện rất rõ khi phân tích tương quan các đặc điểm ngôn ngữ tiêu đề theo từng nhóm chủ đề ở các TPKBC của tác giả. Khi đặt tiêu đề cho các đề tài tài khác nhau, tác giả luôn chú ý đến ngôn ngữ hay các biện pháp nghệ thuật phù hợp. Ví dụ như, tiêu đề dùng ngôn ngữ rõ ràng, mạch lạc mang tính chất phản ánh trung tính vấn đề được áp dụng rất phổ biến ở đề tài đất nước và con người Việt Nam, đề tài Bác Hồ, đề tài kinh tế (đều chiếm từ 84% đến hơn 86% các tác phẩm), nhưng lại được áp dụng với tỉ lệ thấp hơn các bài viết thuộc đề tài văn hóa - xã hội nhân văn nổi bật (chiếm hơn 53%).

Với đề tài văn hóa - xã hội nhân văn nổi bật, chủ đề có nhiều cơ hội vận dụng những sáng tạo nghệ thuật trong bài viết và cách đặt tiêu đề, tác giả cũng có xu hướng sử dụng ngôn ngữ giàu hình ảnh và có khả năng liên tưởng, đặc biệt sử dụng phổ biến hơn từ ngữ thể hiện thái độ, cảm xúc trong tiêu đề tác phẩm so với chủ đề cần đòi hỏi sự nghiêm túc, tôn kính như chủ đề Bác Hồ. Đối với chủ đề đất nước và con người Việt Nam, có thể nói đây là chủ đề tác giả dành nhiều tâm huyết thông qua số lượng các TPKBC đã viết mà còn thể hiện ở cách thức đầu tư cho tiêu đề: tỉ lệ tiêu đề thuộc chủ đề này có sử dụng ngôn ngữ giàu hình ảnh (chiếm 87,8%) hay tiêu đề dùng từ ngữ thể hiện thái độ, cảm xúc của tác giả (chiếm 65%) đều cao hơn so với các chủ đề khác.

3.2. Các dạng tên tác phẩm

Cơ bản tiêu đề trong các tác phẩm ký báo chí của Phan Quang Phan Quang đều được ông khéo léo lựa chọn, vận dụng vốn từ ngữ phong phú, linh hoạt từ những trải nghiệm cuộc sống vào trang viết nhẹ nhàng nhưng cũng vô cùng mượt mà. Qua khảo sát, các tác phẩm ký báo chí của Phan Quang, chúng tôi rút ra được những nét đặc trưng trong nghệ thuật đặt tiêu đề tác phẩm ký báo chí của tác giả như sau:

Tiêu đề bài ký thể hiện ngôn ngữ giàu hình ảnh có khả năng liên tưởng, đây là dạng tiêu đề phổ biến nhất, chiếm 81,8% số tác phẩm. Ngôn ngữ trong tiêu đề gợi hình ảnh rõ nét về không gian, sự kiện hoặc nhân vật, tạo trường liên tưởng phong phú: □Dải đất đa dạng ẩn giấu nhiều bí tàng của trời đất□ □Paris đòi thưởng□ □Quán nghệ sĩ ở Paris□ □Đường vào đất Thục□ □Chuyện ngài Đại sứ kể□ □Một cuộc hành hương□... Những tiêu đề này không đơn thuần mô tả sự kiện mà còn đặt sự kiện trong một không gian văn hóa, lịch sử, tạo chiều sâu cho tác phẩm.

Tiêu đề gây chú ý (gây bất ngờ, tò mò, thu hút chú ý ...), nhóm tiêu đề chiếm 76,2%, thường khai thác điển tích, điển cố hoặc nét đặc trưng văn hóa vùng đất để tạo yếu tố bất ngờ, kích thích tò mò: □Hòn ngọc dữ dội□ □Waterloo, nơi tan tành đế chế Napoléon□ □Tám năm làm một Điện Biên□ □Hai đại văn hào trong điện Luxembourg□ □Dưới bóng tượng nhân sư□ □Vị ngọt Gruzia□... Sự kết hợp giữa yếu tố quen thuộc (điển tích văn hóa) và góc nhìn mới lạ (liên kết với sự kiện đương đại) tạo nên hiệu ứng thu hút mạnh mẽ.

Tiêu đề thể hiện thái độ, chú ý, bình luận của tác giả, chiếm 54,5% số tác phẩm, nhóm này thể hiện cái tôi trần thuật rõ nét ngay từ tiêu đề: □Những con số vô nghĩa□ □Những con số nói dối□ □Trầm ngâm bên mộ vua Tần□ □Ước gì quanh năm đều là tết□ □Trong cảnh □Lúa đầy đồng, cá đầy ruộng□... Đây là biểu hiện rõ nét của thể loại ký báo chí, nơi tác giả được phép bộc lộ cảm xúc và chủ kiến cá nhân một cách công khai trong khi vẫn giữ chức năng thông tin của báo chí.

Tiêu đề dùng ngôn ngữ rõ ràng, mạch lạc mang tính chất phản ánh trung tính vấn đề với tỉ lệ 76,6%, nhóm tiêu đề này ưu tiên chức năng thông tin của báo chí, ngôn ngữ trong sáng, trực tiếp: □Ruộng và người làm ruộng□ □Chào vận hội mới!□ □Nhân tài, nhìn từ hai phía□ □Về ý chí và tính cách Việt Nam□ □Quyền năng và trách nhiệm□ □Tài năng và nhân cách□ ... Dạng tiêu đề này thường xuất hiện ở đề tài đất nước, đề tài Bác Hồ và đề tài kinh tế, phù hợp với yêu cầu truyền đạt thông tin chính xác, khách quan.

Tiêu đề có dùng biện pháp tu từ, chiếm 29,7%, nhóm này thể hiện tài năng chơi chữ và sáng tạo hình ảnh của tác giả như: [Xuân bao nhiêu tuổi], [Chết như dòng nước xanh], [Như có hẹn hò với định mệnh], [Hoa cháy hai chiều], [Cây bút chính luận thăng hoa]... Theo nhà báo Phan Quang, việc lựa chọn từ ngữ phải rất kỹ càng, ví dụ từ [Có một quán rượu mang tên Van Gogh] nếu thay [quán rượu] bằng [nhà hàng] sẽ mất đi bản chất và ý nghĩa của bài viết.

Tiêu đề sử dụng câu hỏi tu từ, đảo ngữ, dù chỉ chiếm 6,3% nhưng nhóm tiêu đề câu hỏi tu từ tạo ra hiệu ứng đối thoại trực tiếp với độc giả: [Mai đã là tận thế rồi sao?], [Có hay không quyền lực thứ năm?], [Phồn vinh cho ai? Vì ai?], [Biết Chết liệu có hồi sinh?]. Những tiêu đề dạng này thường xuất hiện ở những bài viết mang tính phân tích, phản biện, nơi tác giả muốn đặt vấn đề trực tiếp vào nhận thức của người đọc.

Một dạng tiêu đề đặc trưng trong ký chân dung của Phan Quang là kết hợp tên nhân vật với một đặc điểm, phẩm chất hoặc thành tựu nổi bật nhất của họ: [Nguyễn Văn Linh - Nói và Làm], [Nguyễn Thành Lê - Người phát ngôn], [Quang Đạm - Tài năng và trí tuệ], [Nguyễn Hiến Lê - Hai mươi năm, một trăm tác phẩm], Công thức [Tên nhân vật - Đặc điểm cốt lõi] vừa cung cấp thông tin nhận diện vừa định hướng cảm xúc cho người đọc ngay từ đầu.

Có thể thấy, việc đặt tiêu đề cho tác phẩm ký báo chí không hề đơn giản, đòi hỏi vừa đảm bảo truyền tải nội dung cốt lõi vừa thu hút người đọc. Phan Quang đã thể hiện sự sáng tạo liên tục qua cách lựa chọn ngôn ngữ, rút tỉa và xây dựng cấu trúc tiêu đề linh hoạt, sinh động. Nhờ đó, tiêu đề tác phẩm KBC của ông không chỉ giàu sức gợi mà còn phản ánh rõ thông tin cần truyền đạt, đồng thời cho thấy xu hướng đổi mới hình thức biểu đạt, vượt khỏi lối viết báo chí thuần túy để thích ứng với nhịp sống hiện thực đa chiều.

3.3. Nghệ thuật đặt tên tiêu đề

Qua các tác phẩm được khảo sát, tiêu đề trong ký báo chí của Phan Quang thường gắn với những vùng đất, con người, sự kiện và trải nghiệm mà ông đã trực tiếp quan sát, tìm hiểu. Những tiêu đề như [Paris đời thường], [Có một quán rượu mang tên Van Gogh], [Nơi xích đạo trở thành tên nước], [Tám năm làm một Điện Biên], [Lũy tre, cổng làng, giếng xóm]... không chỉ gợi mở nội dung tác phẩm mà còn tạo nên sức hấp dẫn từ chính những liên tưởng văn hóa, lịch sử và đời sống. Mỗi tiêu đề như một điểm nhấn, dẫn dắt người đọc bước vào không gian hiện thực mà tác giả đã đi qua,

chiếm nghiệm và tái hiện bằng ngôn ngữ báo chí giàu chất văn học.

Điểm nổi bật trong nghệ thuật đặt tiêu đề của Phan Quang là khả năng kết hợp hài hòa giữa thông tin và cảm xúc. Các tiêu đề vừa dễ hiểu, gần gũi, phản ánh được nội dung chính của tác phẩm, vừa chuyển tải tâm trạng, thái độ và sự rung động của người viết trước hiện thực đời sống. Qua đó, ranh giới giữa ký và báo chí được thu hẹp một cách tự nhiên, tác phẩm vẫn bảo đảm tính chân thực, khách quan vốn có của báo chí, nhưng đồng thời đạt được chiều sâu cảm xúc và sức gợi của văn học. Chính điều này giúp tác phẩm vượt ra ngoài khuôn khổ tường thuật sự kiện thuần túy, mở rộng thành những chiêm nghiệm về con người, thời đại.

Trong bối cảnh báo chí đương đại, khi mà sự bùng nổ thông tin và cạnh tranh thu hút sự chú ý của độc giả ngày càng khốc liệt, vai trò của tiêu đề càng trở nên quan trọng hơn bao giờ hết. Người đọc hiện đại tiếp cận thông tin chủ yếu qua màn hình, thường chỉ dừng lại ở tiêu đề để quyết định có đọc tiếp hay không, điều đó đặt ra yêu cầu tiêu đề phải vừa hàm súc, vừa gợi cảm, vừa định vị được giá trị của tác phẩm chỉ trong một thoáng nhìn. Nhìn từ nghệ thuật đặt tiêu đề của Phan Quang, có thể thấy ông đã thành công khi xây dựng các tiêu đề đều mang độ mở cao, kích thích tò mò, tạo sức hút ngay từ cái nhìn đầu tiên, nhưng không rơi vào lối giật tít cảm tính hay đánh lừa người đọc. Đó là sự kết hợp tinh tế giữa bản lĩnh nghề nghiệp, tư duy nghệ thuật và trách nhiệm với công chúng, những phẩm chất mà báo chí đương đại đang rất cần.

4. Kết luận

Qua khảo sát nghệ thuật đặt tiêu đề trong các tác phẩm ký báo chí tiêu biểu của Phan Quang, có thể khẳng định tiêu đề là một phương diện quan trọng góp phần làm nên phong cách báo chí riêng của ông. Với cấu trúc linh hoạt, ngôn ngữ giàu hình ảnh, giàu sức gợi nhưng vẫn rõ ràng, mạch lạc, các tiêu đề của Phan Quang không chỉ phản ánh nội dung cốt lõi của tác phẩm mà còn tạo ấn tượng, khơi gợi cảm xúc và định hướng tiếp nhận cho người đọc. Điều đó cho thấy tài năng sử dụng ngôn ngữ, tư duy báo chí sắc sảo và bản lĩnh nghề nghiệp của Phan Quang trong sáng tạo ký báo chí./

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Từ điển văn học (1984), Nxb. KHXH, H., tr.365.
2. Hà Minh Đức (1993), *Các thể ký văn học, Lý luận văn học*, Nxb Giáo dục, H., tr. 184 - 208.